संपादकीय निवेदन

या वर्षी जानेवारी महिन्यात प्रा. मेघःश्याम पुंडलीक रेगे पंचाहत्तर वर्षांचे झाले. प्राज्ञपाठशाळामंडळ व नवभारत मासिक यांचा रेग्यांचा ऋणानुबंध जुना आहे. नवभारत मासिकाचे कार्यकारी संपादकपद त्यांनी नोव्हेंबर १९६९ पासून दहा वर्षे सांभाळले. १९७९ च्या नोव्हेंबरपासून ते नवभारतचे संपादक राहिले, ते थेट १९९७ पर्यंत. तर्कतीर्थ लक्ष्मणशास्त्री जोशी यांच्या हयातीत अखेरच्या काही वर्षांत रेगे प्राज्ञपाठशाळामंडळाचे उपाध्यक्ष, व त्यांच्या मृत्यूनंतर आता मंडळाचे अध्यक्ष आहेत.

असा औपचारिक संबंध नसता तरी रेगे यांच्या वयाला पंचाहत्तर वर्षे पूर्ण झाल्याचा आनंद आम्हाला तेवढाच झाला असता (जसा तो झाला). नवभारतने त्यांचे अभीष्टचिंतन कोणत्या स्वरूपात करावे, असे मनात आले. या प्रश्नाचे उभयपक्षी समाधानकारक उत्तर सापडणे सोपे नव्हते. मराठी समाजाच्या बौद्धिक जीवनात रेग्यांनी दिलेल्या वैचारिक योगदानासाठी महाराष्ट्र फाऊंडेशनने त्यांचा गौरव करीत त्यांना पुरस्कार दिला तेव्हा विचारवंत म्हणून, एका अर्थी, त्यांच्यावर शिक्कामोर्तब झाले. त्या प्रसंगी पुरस्काराचा स्वीकार करताना रेग्यांनी त्यावेळपावेतोच्या, कोणतेही पारितोषिक आयुष्यभरात मिळाले नाही या अर्थाने, स्वच्छ रेकॉर्डवर एक डाग उमटल्याबद्दल आपण खंतावलो असल्याचे उद्गार काढले होते. या उद्गारांमध्ये इतरांची (व स्वतःचीही) सतत फिरकी घेण्याच्या त्यांच्या मिश्किल स्वभावाचे प्रतिबिंब जसे पडले होते तसेच, प्रसिद्धीपराङ्मुख राहण्याच्या, पडद्याआड राहण्याच्या त्यांच्या मूळातल्या स्वभावप्रकृतीचे - जी त्यांनी नंतरच्या काळात जाणीवपूर्वक जोपासलीपण - प्रतिबिंबही पडले होते. या त्यांच्या स्वभावप्रकृतीशी व भूमिकेशी सुसंवादी राहून कोणत्या प्रकारे आमच्या सर्वांच्या भावना व्यक्त करता येतील असा प्रश्न होता.

रेग्यांनी प्राध्यापकाचा पेशा स्वतःसाठी निवडला. अर्थातच, त्याची कारणे काय होती याचे पूर्ण उत्तर आम्हाला माहीत नाही. उगवत्या, येणाऱ्या पिढ्यांचे 'प्रबोधन' करण्याची दांडगी हौस वा उत्साह, आपल्या भूमिकेबद्दलचे ('रोल') मनापुढचे हे चित्र हे त्याचे कारण नसावे असा आमचा कयास आहे. बौद्धिक व्यवहारात ते मनापासून रमतात व याला हा पेशा सहाय्यभूत ठरणारा आहे (काम माफक, सुट्या भरपूर या अर्थानेही) असे काही त्यांच्या मनात असेल, आणि तत्त्वज्ञानात खोलवर रस असलेल्या व तत्त्वचिंतनात बुडलेल्या व्यक्तीची एक प्रतिमाही त्यांच्या मनात ते वयाने तरुण असताना असावी.

रेग्यांच्या परिचयात आलेल्या सर्वांना - महाविद्यालयीन विद्यार्थी, शिबिरार्थी, जिज्ञासू अभ्यासक, श्रोता म्हणून - त्यांना शिकवायला मनापासून आवडते आणि ते समरसून शिकवतात याचा अनुभव आहे. मूळात त्यांची स्वभावप्रकृती तशी होती की नाही हे त्यांचे त्यांच्या तरुण वयातले मित्रच सांगू शकतील. पण शिकवण्याचा पेशा पत्करल्यावर, शिकवणे त्यांच्या हाडांमध्ये खोलवर मुरत गेले, ते 'हाडाचे शिक्षक' बनले हे मात्र नक्की. तो त्यांचा स्वधर्म बनला म्हणा किंवा त्यांना आपला स्वधर्म सापडला म्हणा.

आता, शिक्षक हा प्रबोधन करीत असतोच असतो. पण तरीही तो 'प्रबोधनकार' नसतो. इतरांचे 'प्रबोधन' करावयाचा वसा हौसेने वा कर्तव्य म्हणून, वा दोन्ही दृष्ट्या, पत्करलेल्या व्यक्तींचा कल जो विषय हातात असेल त्या विषयाच्या हाताळणीची संधी वापरून स्वतःची मते वा 'विचार' समोरच्यांना ऐकविण्याकडे होतो. लोकांना आपल्या मताचे करून सोडणे म्हणजे प्रबोधन, अशी एक व्याख्याच प्रचलीत व शिष्टमान्य झालेली आहे. या प्रकारच्या प्रबोधनाचीही समाजात गरज असतेच; ती भूमिकाही समर्थपणे पार पाडणाऱ्या व्यक्ती हव्या असतातच. पण शिक्षक करतो त्या प्रबोधनाची जातकुळी, तऱ्हा वेगळी असते. व असायला हवी. जो विषय शिकविण्यासाठी घेतलेला असेल त्या विषयाची जितक्या जास्त अंगांनी जितकी खोलवर व रास्त स्वरूपात उकल करून तो विषय विद्यार्थ्यांसमोर त्यांच्या विचारासाठी ठेवता येईल तेवढा तो ठेवण्याचे काम शिक्षकाचे असते, व हे तो करीत असलेल्या प्रबोधनाचे रूप असते.

या भूमिकेमधून रेग्यांनी पुष्कळ लेखनही केले. त्यापैकी बरेचसे ‘नवभारत’मधून प्रसिद्ध होत आले आहे. पण अन्यत्र प्रसिद्ध झालेलेही बरेच आहे. उदाहरणार्थ, मराठी विश्वकोशासाठी त्यांनी केलेल्या नोंदी. स्वतःचे काही सांगत नाही, आपण निरूपण, उकल तेवढी करीत आहोत अशी भावना असल्याने असेल कदाचित, पण रेग्यांनी त्यांचे स्वतःचे विचार ग्रथित करणारे ग्रंथ सिद्ध केले नाहीत. त्यांच्या नावावर जे काही मोजके ग्रंथ आहेत ते या दृष्टीने पाहण्यासारखे आहेत. रेग्यांनी हिरिरीने एक पक्ष घेऊन तुटून पडणारे लेखन अधूनमधून केलेले आहे. या अंगाने त्यांनी लिहिलेली काही परीक्षणे गाजलेली आहेत. पण असे त्यांचे लेखन बारकाईने वाचले तर हे लक्षात येते की त्यांचा संताप लेखकाने त्याने निवडलेल्या विषयाला न्याय दिलेला नाही, त्याचे लेखन 'रास्त' ('फेअर') नाही म्हणून झालेला आहे.

काही विषयांवरील त्यांचे लेख, त्यांच्या लेखांची/लेखनाची समीक्षा, आणि त्यांची जडणघडण त्यांच्या काळाच्या व त्यावेळच्या विचारप्रवाहांच्या, थोर व्यक्तींच्या पार्श्वभूमीवर कसकशी झाली व त्यांचे आदर्श कोणते याविषयी त्यांची मुलाखत घेऊन तिचे सादरीकरण, अशा स्वरूपात नवभारतने आपला आनंद व्यक्त करावा व अभीष्टचिंतन करावे असे ठरविले. रेग्यांनी त्यांच्या सोशिक, उदार व क्षमाशील वृत्तीला अनुसरून याला संमती दिली. पण हे सर्व वेळेत जुळवून आणणे ही सोपी गोष्ट नव्हती.

बर्ट्रंड रसेल यांच्या ‘प्रॉब्लेम्स ऑफ फिलॉसफी’चे भाषांतर रेग्यांनी महाराष्ट्र राज्य साहित्य व संस्कृती मंडळासाठी केले त्यावेळी त्याला एक विस्तृत 'प्रास्ताविक भाष्य' जोडले. अ ॅलस्डेअर मॅकिंटायर यांच्या ‘ए हिस्टरी ऑफ एथिक्स’ या ग्रंथाचा परिचय करून देणारी लेखमाला ‘समाज प्रबोधन पत्रिका’मधून प्रसिद्ध झाली, आणि नंतर ‘पाश्चात्त्य नीतिशास्त्राचा इतिहास’ या नावाने ती ‘समाज प्रबोधन संस्थे’ने प्रसिद्ध केली. प्रा. रा.भा. पाटणकर यांच्या ‘कांटची सौंदर्यमीमांसा’ या पुस्तकातील विवेचनाला पूरक म्हणून 'कांटचा विचारव्यूह' हा दीर्घ निबंध रेग्यांनी लिहिला, तो त्या पुस्तकात समाविष्ट आहे. नवभारतात संपादकीयांच्या व स्वतंत्र लेखांच्या स्वरूपात रेग्यांनी केलेल्या लेखनापैकी निवडक लेखांचे ‘हिंदू धार्मिक परंपरा आणि सामाजिक परिवर्तन’ आणि ‘इहवाद आणि सर्वधर्मसमभाव’ या नावांनी दोन संग्रह प्राज्ञपाठशाळामंडळाने प्रसिद्ध केले. या लेखनाची समीक्षा जाणकार व्यक्तींनी करावी म्हणून आम्ही प्रा. दि.य. देशपांडे, प्रा. शि.स. अंतरकर व प्रा. श्रीनिवास दीक्षित (तिघेही तत्त्वज्ञानाचे नामवंत प्राध्यापक व लेखक), प्रा. स.ह. देशपांडे (सामाजिक-राजकीय विषयांचे जाणकार अभ्यासक-लेखक), श्री. राजीव साने (वाई येथील रेग्यांच्या अभ्यासवर्गातील एक सहाध्यायी व उदयोन्मुख विचारवंत-लेखक) यांना आम्ही विनंती केली. काही विशेष अडचणींमुळे प्रा. दीक्षित व श्री. साने यांचे लेख अद्यापि हाती आलेले नाहीत. अधिक वाट न पाहता, रसेल यांच्या पुस्तकावरील 'प्रास्ताविक भाष्य', ‘धार्मिक परंपरा आणि सामाजिक परिवर्तन’, आणि ‘इहवाद आणि सर्वधर्मसमभाव’ या लेखनाची समीक्षा या अंकात समाविष्ट केली आहे.

'आगरकरांचे सामाजिक तत्त्वज्ञान' हा रेग्यांचा लेखही या अंकात समाविष्ट केला आहे.

'कांटचा धर्मविषयक विचार' असा रेग्यांचा एक लेख, त्यांची मुलाखत व निवेदने यांच्या शब्दांकनाच्या स्वरूपातील लेख आणि त्यांच्या लेखनाची/विचारांची समीक्षा करणारे काही लेख हे साहित्य समाविष्ट असलेला नवभारतचा आणखी एक अंक लौकरच प्रकाशित करण्याची आम्ही उमेद बाळगून आहोत.

वसंत पळशीकर